

Отримано: 9 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 25 лютого 2019 р.

Прийнято до друку: 1 березня 2019 р.

e-mail: myalkovskaludmila@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-54-56

Мялковська Л. М. Від варіантів писемної мови до літературного стандарту: І. С. Нечуй-Левицький про розвиток української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 54–56.

УДК 811.161.2'38

Мялковська Людмила Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент, Луцький національний технічний університет

ВІД ВАРІАНТІВ ПИСЕМНОЇ МОВИ ДО ЛІТЕРАТУРНОГО СТАНДАРТУ: І. С. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто теоретичні та практичні питання співвідношення писемної літературної мови й літературного стандарту. Простежено конкретні історичні умови, що мали вплив на формування літературної мови як важливого засобу самоствердження української нації. Проаналізовано внесок І. С. Нечуя-Левицького у розв'язання окремих питань розвитку української літературної мови та її варіантності. Зроблено висновок про те, що письменник своєю художньою мовною практикою утверджував естетичний канон української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: писемна літературна мова, літературний стандарт, історія української літературної мови, мовна дискусія, пуризм, художня мовна практика І. С. Нечуя-Левицького.

Liudmyla Mialkovska,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Lutsk National Technical University

FROM VARIANTS OF WRITTEN LITERARY LANGUAGE TO THE LITERATURE STANDARD: I. NECHUY-LEVYTSKY ABOUT THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with theoretical and practical questions of the ratio between written literary language and literary standard. The specific historical conditions that influenced on the formation of the Ukrainian literary language as an important factor in the development of national culture and means of self-affirmation of the nation are traced. Facts about linguistic discussions that were appeared at the end of the nineteenth and early twentieth centuries because of the existence of the East-Ukrainian and Western Ukrainian literary traditions at that time are examined.

On the basis of investigations of I. Nechuy-Levytsky's "The Contemporary Written Language in Ukraine" and "Curve Mirror of the Ukrainian Language", that became the most noticeable phenomena in the discussion of 1906-1913, the writer's contribution in solving certain issues linked to the Ukrainian language development and its variability is described. The Nechuy-Levytsky's attention to the advocacy of a single Ukrainian literary language with the East-Ukrainian, Middle Dnieper dialectal basis and spelling of Kulishivka is confirmed.

It is emphasized that the I. Nechuy-Levytsky's views on the problem of forming a unified Ukrainian literary language in connection with dialectal sources as the basis of the literary language turned out to be promising; his codification activity was generally positive: most of the writer's proposals (almost two thirds) were implemented in modern literary language.

It is concluded that the writer established the aesthetic canon of the Ukrainian literary language at the end of the 19th and the beginning of the 20th century through his linguistic and cultural activities and artistic creativity.

Keywords: written literary language, literary standard, history of the Ukrainian literary language, linguistic discussion, purism, artistic language practice of I. Nechuy-Levytsky.

Постановка наукової проблеми. Писемна літературна мова з її усталеними нормами є необхідним знаряддям розвитку освіти, науки, важливою ознакою творення цілісної національної культури. Сукупність конкретних історичних умов – економічних, політичних, світоглядних – визначає потребу національної спільноти в єдиній літературній мові, яка об'єднує суспільство й забезпечує інтелектуальний розвиток нації. Початок формування такої нової української літературної мови пов'язують з кінцем XVIII ст. Важливо зауважити, що до новітньої писемно-літературної практики використовують як рівнозначні два поняття «літературна мова» і «літературний стандарт».

У масовій свідомості літературну мову і мову художньої літератури часто не розрізняють. Певною мірою це виправдано особливістю початкового періоду історії нової української літературної мови. Коли ж у літературній мові усталюються різні функціональні стилі, змінюються акценти формування літературної норми, пор.: «літературна мова в своїй релевантній ознаці – наявності усталеної норми – прагне до стандартизації, уодноманітнення, збереження традицій», а «мова художньої літератури виявляє виразну тенденцію до індивідуалізації висловлення, до пошуку таких засобів мовної виразності, які б асоціювалися з індивідуальною мовотворчістю, з мовним новаторством, з характерними ознаками творчої мовної особистості» [1, с. 8]. У мовній особистості письменника найвиразніше виявляється самобутній характер національного самопізнання й прагнення інтегрувати мовно-естетичні цінності своєї культури в загальнолюдську культуру.

Аналіз останніх досліджень. На диференціації понять *літературна мова* та *мова художньої літератури* особливо наголошують дослідники сучасної літературної мови. Так, Г. М. Сютя пише про типологічний та історичний підхід до окреслення цих номінацій відповідних наукових феноменів. За типом виконуваних у конкретному суспільстві соціально-комунікативних функцій літературна мова і мова художньої літератури відрізняються, проте в історії формування й розвитку літературного різновиду національної мови їхні функції можуть збігатися [12, с. 13].

В історії багатьох національних мов початковий період формування літературної мови означений розвитком саме художнього стилю, виробленням його естетичного канону (В. В. Виноградов, Р. О. Будагов, Г. О. Винокур, В. М. Русанівський, М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко, О. Г. Муромцева), а «художні тексти визнаються одним із важливих критеріїв становлення літературної норми», «засобом формування мовно-естетичних смаків та інтелектуально-культурного досвіду соціуму й окремих мовних особистостей», «духовним кодом нації» (С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашник, Л. О. Пустовіт, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнко, Н. М. Сологуб, О. О. Маленко, Г. М. Сютя) [2, с. 3; 12, с. 15-16].

Зафіксовані в словниках, граматиках, довідниках мовні форми стають зразками нормованої і кодифікованої літературної мови. Вона історично змінна, але, функціонуючи в освіті, науці, культурі впродовж тривалого часу, консолідує суспільство, забезпечує цілісність і тяглість національної культури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Процеси нормування й кодифікації української літературної мови відбувалися в складних геополітичних умовах, коли український етнос був територіально поділений між Російською та Австро-Угорською імперіями (друга половина XIX – початок XX ст.), коли існували заборони ввозити до підросійської України книжки українською мовою, тобто штучно були створені екстралінгвальні ситуації для витворення писемних варіантів писемно-літературної української мови – східноукраїнського і західноукраїнського. Вони мали відповідні регіональні норми. Східноукраїнська писемно-літературна практика зазнавала впливу не лише територіальних діалектів, а й російської літературної мови, а на західноукраїнський варіант впливали також місцеві діалекти й польська та німецька мови. Такі умови не сприяли мовній єдності нації, формуванню єдиної літературно-писемної практики.

У 1891–1892 рр. виникає мовна дискусія «про шляхи творення єдиної літературної мови, про місце в ній локальних елементів, зокрема галицьких запозичених та новоутворених слів» [6, с. 198]. Ініціатором та учасником цієї дискусії виступив Б. Д. Грінченко, який у своїй статті «Галицькі вірші» (1891) критично оцінював мову західноукраїнських поетів, а вживання місцевих, запозичених та створених на галицькому ґрунті нових слів вважав явищем небажаним для розвитку української літературної мови.

І. Я. Франко теж не стояв осторонь тієї мовної дискусії, яка розгорілася в кінці XIX – на початку XX ст. у зв'язку з існуванням на той час двох варіантів (за науковою термінологією радянського часу – *мовно-літературних практик*) літературної мови. У статті «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка» (1891) письменник охарактеризував загальну картину мовних відмінностей на західноукраїнських територіях і закликав використати їх «на пожиток цілості» [17, с. 175], вказав на історичні причини виникнення двох варіантів літературної мови, висловив думку про потребу єдиної української літературної мови для усієї України, заявивши, що поки спільної літературної мови не існує, а «змагання до її витворення почалось тільки недавно» [17, с. 175]. Пізніше, уже на початку XX ст., в статті «Літературна мова і діалекти» (1907) І. Я. Франко досить чітко заявив, що український народ повинен мати одну літературну мову. Основу такої мови бачив письменник у певному типі мови, що виробився у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, бо «та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янець-Подільського виявила таку однастайність, такий брак різких відмін, який вповні відповідав українському національному типові [...]» [18, с. 206].

Обговорення дискусійних питань, пов'язаних з розвитком української літературної мови тривало також у 1907–1909 та 1912–1913 рр. У цей час з аналізом мови, правописної практики наукових видань та преси виступив І. С. Нечуй-Левицький. На сторінках журналу «Україна» він опублікував велику статтю «Сьогочасна часописна мова на Україні» (1907), яка тоді вийшла окремим виданням, а 1912 р. надрукував брошуру «Криве дзеркало української мови». У цих великих розвідках, які стали найпомітнішим явищем у дискусії 1906–1913 рр., письменник обстоював єдину українську літературну мову зі східноукраїнською, середньонадніпрянською діалектною основою та правописом кулішівкою. Піклуючись про чистоту української літературної мови, він гостро виступав проти поширення галицьких елементів в українській літературній мові та правопису желяхівки в підросійській Україні. І. С. Нечуй-Левицький наголошував на потребі вивчати народну, тобто селянську мову, підкреслював її роль як невичерпного джерела збагачення літературної мови, радив молодим письменникам «в стосунках до виправки мови завжди обертатися до тих вчителів, до котрих оберталось і старше покоління українських письменників: до селян, поки що одних професорів української чистої мови [...]» [16, с. 109].

Аналізуючи теоретичні засади розвитку української літературної мови, що їх відстоював І. С. Нечуй-Левицький, дослідники пишуть про мовний пуризм письменника, про те, що він виявляв прихильність до рідних говірок Наддніпря, тобто орієнтував розвиток літературної норми на вузькодialeкtnу основу. Така тенденція спричиняла обмеження словника української літературної мови, поповнення його запозиченими лексемами [11, с. 411]. Наводячи списки слів і виразів, які, з погляду автора, були галичанізмами, письменник не сприймав поширення у писемно-літературній практиці форм і слів, що на той час вже належали до загальноукраїнського лексикону [3, с. 41; 5, с. 66].

Не схвалював І. С. Нечуй-Левицький, очевидно, і можливої переорієнтації літературної мови, норми якої склалися на основі творчості «старих письменників» (Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших), на південно-західну діалектну базу, на дещо відмінні канони книжної мови [7, с. 160]. Він розумів значення усталеної писемно-літературної практики, «пріоритетними вважав критерії народності та загальнозрозумілості (принцип «ясноти») авторитетних письменників» [11, с. 411].

І. С. Нечуй-Левицький критично оцінював мову тогочасних періодичних видань, на функціонуванні якої позначалися різні тенденції у використанні правопису, різне бачення єдиної літературної мови, а також постійні цензурні утиски щодо українськомовних видань. Пор.: «Лиха пригода для українського письменства в його мові розпочалася в останні два роки од галицьких журналів, заведених в Києві [...], щоб завести одну загальну книжну мову для Галичини й України, ще й загальний правопис. [...] ми бачимо недобрі добутки, бачимо усю шкоду, якої накоїли усі ці видання для української мови й загалом для українського письменства» [16, с. 339–340]. У зв'язку з цим письменник виявляв пильну увагу щодо доречності редагування поданих ним до друку творів; він вважав, що кожен «автор має право контролювати власні тексти і [...] їхній правопис» [13, с. 67], тому відстоював «своє» слововживання та «протестував проти виправлення мови його творів [...]» [5, с. 66]. Коли ж письменник висловив невдоволення тим, що його оповідання «Гастролі» надрукували в альманасі «З потоку життя» не за його правописом, М. М. Коцюбинському як упорядникові цього видання довелося вибачитися перед автором: «Бо, хоч, звісно, альманах «З потоку життя». – Л. М. – не філологічний збірник, в якому можна друкувати статті різними правописами та видавати щось перісто (а кожний автор пише у нас по-своєму [...]), але я ніколи не зважив би ся знехтувати волю такого відомого, заслуженого перед Україною і любимого письменника, як Ви» [14, с. 54].

Мовно-художня практика І. С. Нечуя-Левицького справила значний вплив на становлення літературної норми української мови кінця XIX – початку XX ст. [8]. Його практичні настанови щодо кодифікації мовної норми виявилися перспективними: більшість пропозицій письменника (майже дві третини) реалізовані в сучасній літературній мові [11, с. 411]. Цінність думок письменника полягала ще й у тому, що «він привертая увагу всієї інтелігенції до питань об'єднання східноукраїн-

ського і західноукраїнського варіантів літературної мови. Умів І. С. Нечуй-Левицький слухати й інших; про це свідчить його мовна практика, зокрема зразки художніх творів, в яких гармонійно поєднувалась жива народна мова й інтелектуальне, інтелігентне мислення митця» [4, с. 36].

Орієнтуючись переважно на фонетичну й граматичну основу середньонадніпрянського говору, генетичного ядра південно-східного наріччя, І. С. Нечуй-Левицький послуговувався також орфоепічними, лексичними, граматичними та правописними варіантами української мови, про що йдеться у дослідженні Г. В. Пашковської [9].

Діалектну основу мови творів І. С. Нечуя-Левицького досліджував І. Г. Матвіяс. У праці «Варіанти української літературної мови» автор наголошує на тому, що в мові прози письменника знаходить своє відбиття східноукраїнський варіант літературної мови з чітко вираженими рисами середньонадніпрянського говору. Крім виявлення діалектної основи мови І. С. Нечуя-Левицького увагу дослідника привертає функціональне навантаження діалектизмів у творах письменника. У зв'язку з цим І. Г. Матвіяс зауважує: «...середньонадніпрянські діалектизми в мові творів І. С. Нечуя-Левицького...вжиті в стилістично нейтральному плані і спеціальної образно-емоційної функції не виконують» [5, с. 64].

На основі аналізу рукописів повістей письменника, його листів й листівок, а також лінгвогеографічних даних та записів носіїв говірки с. Стеблів Є. М. Пилипенко простежує співвідношення мовної практики І. С. Нечуя-Левицького з питомим діалектним оточенням. Дослідник наголошує на нерозривному зв'язку мови художніх творів І. С. Нечуя-Левицького, його епістолярної спадщини із народнорозмовним джерелом – середньонадніпрянським говором загалом і рідною говіркою зокрема [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розглядаючи проблему формування єдиної української літературної мови у зв'язку з її різними діалектними джерелами та функціонуванням варіантів писемно-літературної української мови в другій половині XIX – на початку XX ст. закономірно звертаємося до мовно-культурної діяльності й художньої творчості І. С. Нечуя-Левицького, який був активним учасником мовних дискусій, висловлював теоретичні міркування про засади творення писемної літературної мови й своєю художньою мовною практикою засвідчував, по-перше, часово маркований вплив художнього стилю на українську літературну мову кінця XIX – початку XX ст.; по-друге, динаміку стильової диференціації мовних одиниць залежно від їх уживаності в різних діалектах української мови.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні мовної спадщини І. С. Нечуя-Левицького в контексті оцінки мови творів письменника як джерела формування нормативного словника української літературної мови.

Література:

1. Ермоленко С. Я.? Бирик С. П., Коць Т. А. та ін. Диференційні ознаки літературної мови. Літературна норма і мовна практика: монографія ; за ред С. Я. Ермоленко. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. С. 6–19.
2. Ермоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 3–12.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Наук. думка, 1970. 304 с.
4. Коць Т. Теоретичні засади праць Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. Київ, 2013. Вип. 79. С. 30–36.
5. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови. Київ: Велес, 1998. 162 с.
6. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 197–199.
7. Муромцева О. Г. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови. *З історії української літературної мови: Вибрані праці*. Харків, 2008. С. 149–161.
8. Мялковська Л. Про аспекти дослідження мови творів Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 79. С. 19–29.
9. Пашковська Г. В. Норми української мови в концепції І. С. Нечуя-Левицького (лінгвістичне висвітлення та художнє втілення): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2011. 18 с.
10. Пилипенко Є. М. Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького: Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2011. 19 с.
11. Статєєва В. І. Нечуй-Левицький Іван Семенович. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 411.
12. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови XX століття. Київ: ТОВ «КММ», 2017. 384 с.
13. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі. Київ: Лаурус ; Торонто: Наук. т-во ім. Тараса Шевченка в Канаді, 2018. 288 с.

Список джерел:

14. Лист М. Коцюбинського до І. Нечуя-Левицького від 13 квітня 1906 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. Київ, 1975. Т. 6. С. 54.
15. Нечуй-Левицький І. С. Криве дзеркало української мови. *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови* / Упорядкував П. Д. Тимошенко. Київ: Радянська школа, 1961. Ч. І. С. 339–345.
16. Нечуй-Левицький І. Сьогоднішня часописна мова на Україні. Київ, 1907. 175 с.
17. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 167–175.
18. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 205–210.